

Валерій Солдатенко

Народився 13 квітня 1946 р. в м. Селідово на Донеччині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (1970). Працював на викладацькій роботі, старшим науковим співробітником Інституту історії партії, завідувачем відділу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Членкор НАН України, доктор історичних наук, професор. Оpubлікував понад 500 наукових праць, з них 17 індивідуальних монографій з проблем суспільно-політичного, національно-визвольного руху в Україні перших десятиліть ХХ ст., національного державотворення. Лауреат Міжнародної премії ім. В. Винниченка та НАН України.

НАДЗВИЧАЙНА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ УНР ДО МОСКВИ 1919 р.

Відновлена в ході антигетьманського повстання Українська Народна Республіка відразу ж зіткнулася з величезними труднощами. Майбутнє нації вирішальною мірою залежало від вибору Директорією, як вищим державним органом, суспільно-політичної стратегії та відповідних орієнтацій, планів і тактики дій. Однак запропонувати широким верствам населення привабливу мобілізуючу програму перетворень лідери Української революції не змогли. Суспільна ініціатива дедалі переходила до Тимчасового робітничо-селянського уряду України. Відроджуючи з допомогою РСФРР радянську владу в Україні, він поширював свій вплив, спрямовував воєнні дії проти Києва, координував їх із повстаннями проти Директорії, що, у свою чергу, набрали чималих масштабів.

Утрачаючи підтримку українських мас, політичний провід УНР змушений був дедалі покладатися на зовнішні чинники, намагався будь-якою ціною залучити їх для утримання своєї влади. Різновекторність зусиль, яка досягла антагоністичних меж, не могла фатально не вплинути на долю цієї влади, зрештою, всієї державної організації.

В. Винниченко і В. Чехівський, які еволюціонували вліво і прагнули зреалізувати «трудовий принцип» (і для них це було виявом щирої вірності інтересам трудового народу, відроджуваної нації, Української революції), тривалий час сподівалися на порозуміння з більшовиками, радянською владою. Хоча воєнні дії набрали достатньо виразних обрисів уже на межі 1918 і 1919 рр., Директорія намагалася розв'язати кризу влади передусім дипломатичними засобами.

31 грудня 1918 р., а далі 2 і 4 січня 1919 р. одна за одною до Москви летять радіотелеграми з вимогами негайно припинити силові акції, вивести російські війська з українських територій. Раднарком РСФРР витримав дипломатичну паузу і вперше відповів на претензії уже тоді, коли Харків був радянським, а повстання проти Директорії охоплювало щогодини дедалі нові райони.

6 січня 1919 р. нарком іноземних справ Г. Чичерін направив ноту голові українського уряду В. Чехівському.

«Ваші радіотелеграми з 31 грудня та з 2 і 4 січня ми отримали, — повідомлялось у ноті. — Насамперед ми примушені пояснити Вам, що відомості, які Ви маєте у Вашім розпорядженні, не відповідають дійсності. Перечислені Вами військові частини Советської Росії на Україну не посуваються і навіть не стоять близько її кордону. Ніякого війська Російської Соціалістичної Советської Республіки в Україні нема. Військова акція в Україні в цей момент провадиться між військом Директорії і військами Українського Советського Уряду, який є цілком незалежний. Поміж Україною і Советською Росією тепер нема ніяких збройних сутичок»¹.

Російський дипломат відхилив звинувачення у прямій причетності РСФРР до військових дій в Україні і вправно перевів сутність розмови у площину соціального конфлікту, який вибухнув у регіоні через антинародні дії проводу УНР. Перераховуючи репресивні акції влади, передусім військової, що здійснювались іменем Директорії (розгін харківської Ради, заборона зібрань і мітингів як у Харкові, так і в інших місцях; розгони з'їздів селянських рад Харківщини; арешт харківських страйкарів, зокрема комітету залізничників; наказ отамана Харківської губернії під загрозою розстрілу видати за двадцять чотири години проводирів страйку; його ж телеграма командуванню флоту Антанти із заявою, що Директорія поставила собі за мету боро-

тися проти більшовиків; видані в Києві накази Директорії щодо заборони всякої агітації, яка йде врозріз з її політикою тощо), Г. Чичерін видавав їх за основну причину виступу трудящих мас України проти національної влади і наголошував на природному прагненні народу до відновлення влади рад:

«Виставлене у Ваших телеграмах бажання знайти мирне поладження може відноситись тільки до конфлікту поміж Директорією і трудовими масами України, які прагнуть заведення советського устрою. Це є та сама боротьба робітного люду за своє повне визволення, що ведеться в Литві, Естонії, Польщі й Білорусі проти кляси експлуататорів і гнобителів, як власних, так і чужоземних та проти всіх їхніх прислужників. Рух українських робітничих і селянських мас, який має на меті заведення Советів на українській території, без сумніву й надалі буде вливатися в форму збройної боротьби, доки Директорія буде вживати щодо Советів сучасну тактику насильного придушення»².

Не залишаючи сумнівів у симпатіях прибічникам радянської влади, Г. Чичерін водночас висував звинувачення до Директорії у звертаннях до Антанти про допомогу в боротьбі з Радянською Росією, що, за його словами, намагається знищити національну й державну самостійність України. Кінцівка ж телеграми більше нагадувала ультимативні умови, за яких можна було розраховувати на підхід до дипломатичного розв'язання суперечностей: «Ми чекаємо, — заявляв російський нарком, — щоб наперед переконатись, що Директорія припинила боротьбу проти працюючих мас України та вирішила обороняти її волю проти загрожуючого їй наступу англо-французького і американського імперіалізму.

При цих умовах ми з охотою приймемо в Москві Вашого представника»³.

Зміст і тон російської ноти викликали обурення у керівників УНР. Відтак 9 січня 1919 р. до Москви була направлена відповідь, яку підписали всі члени Директорії і глава уряду В. Чехівський (щоправда, в документі він позначений лише як міністр закордонних справ). В українській ноті передусім спростовувалися твердження російської сторони про невтручання у внутрішні справи України та відсутність на території останньої збройних сил РСФРР.

«Твердження комісара закордонних справ, ніби на території України російське військо не вступає, по перевіреним відомостям, є або умисним перекручуванням правди, або ж цілковитою непоінформованістю, — заявляли лідери УНР. — В районі Харкова оперує регулярне військо російської армії. Складається воно переважно з Китайців, Лотишів, Мадярів та по-часті Руських. Звідси й друге твердження комісара справ закордонних, нібито це військо складається з Українців, явно не відповідає дійсності. Це китайсько-лотишське військо, переходячи по території Української Республіки, спустошує села, грабує у селян та всього населення все їхнє майно, складає на вози, вантажить на захоплені поїзди й відправляє в Росію. Представників української народної влади селян, робітників і інтелігенції Лотиші та Китайці розстрілюють без жадного суду, чинячи перед тим над ними звіряче катування, і просуються в межі Української Республіки, зазіхаючи на життя і майно робітників та селян України. З огляду на те, що сказано вище, лотишсько-китайське військо утримується і формується за кошти Російського Уряду, а з другого боку з огляду на те, що комісар справ закордонних Російської Республіки, який ухиляється від прямої відповіді на поставлене йому Урядом України запитання про мету наступання на Україну, яке провадить російське військо, Директорія Української Народної Республіки востаннє запитує уряд Російської Республіки, що повинно означати це наступання російського війська та його поводження на території України, як на завойованій землі»⁴.

Асиметрія тверджень у дипломатичних документах — річ поширена. В даному разі як російська, так і українська сторони зайвий раз це блискуче демонстрували. При цьому, крім суто дипломатичної мети (тобто суті справи) документи обох сторін мали очевидне ідейно-пропагандистське навантаження. Останній компонент нерідко перевищував межі розумного, що, врешті, не наближало сторони до розв'язання проблем, а переводило стосунки у площину галасливих, але зовсім неконструктивних дискусій, банальних сварок. Так, надмірна апеляція до чинника «найманих лотишів і китайців» (навіть до самих слів) викликала іронію, однак у запалі полеміки провід Української революції на це зовсім не зважав. Автори ноти заперечували очевидні, добре відомі факти повсюдної боротьби місцевих трудящих за владу рад, і безапеляційно заявляли «Директорія ясно бачить

мету Уряду Народних Комісарів: йому необхідно за допомогою «большевицьких Советів» захопити багату хлібом, вугіллям та іншими продуктами Україну, а також зробити її своєю колонією, якою вона була майже три століття під владою російських імперіялістів. Через те влада в Україні в руках місцевого дійсно українського народу, головним чином селянства, являється перешкодою для імперіалістичної мети Російського Советського Уряду і тому цей уряд вже заздалегідь не визнає Конгресу Трудового Народу України, віддає його на глум і вважає причиною, що виправдує наступання на Україну.

Директорія Української Народної Республіки доводить до відома всього трудового народу України й усього світу, з якою метою наймані советські Китайці і Лотиші йдуть на Україну, та повторює, що трудовий український народ не дозволить насилувати свою волю — найманим Лотишам та Китайцям він протиставитиме свою силу і до останньої краплі крові боротиметься проти насильства за право порядкувати своєю долею»⁵.

Підкресливши кілька разів прагнення керівництва УНР до широкого співіснування з сусідами, українська нота пропонувала уряду РСФРР протягом 48 годин відповісти на питання:

«1. Чи згоден уряд Російської Республіки припинити військові операції проти Української Республіки та її трудового народу?

2. Коли згоден, то чи зобов'язується негайно вивести своє військо з території України?»⁶

За умови виконання висунутих вимог Директорія висловлювала готовність до вступу в переговорний процес і відновлення товарообміну. Незгода ж радянської сторони, або відсутність відповіді до 24 години 11 січня 1919 р. розцінювалася як оголошення війни РСФРР Українській Народній Республіці.

Навіть ті дослідники, які беззастережно на боці Директорії, ніяковіють щодо вад її дипломатичних документів. Утім, частина з них, зокрема М. Стахів, вважають, що на зміст і характер («редакцію») нот впливала позиція В. Винниченка і В. Чехівського⁷.

Офіційна ж Москва вважала за потрібне продовжити дискусію. В направлений до Києва відповіді майже словами попереднього документа доводилося, що твердження Директорії, зокрема про латишів, китайців, угорців — то суцільні вигадки, частково запозичені з арсеналу імперіалістичної, антирадянської пропаганди. Спростовувалися і положення української сторони

про те, що за радянську владу виступає лише зросійщений пролетаріат промислових центрів («приходьки» — більшовицькі агенти Москви, величезна меншість народу). Г. Чичерін перераховував численні повстання селянства в усіх губерніях і переконував, що відповідальність за громадянську війну в Україні несе Директорія з її антинародною політикою. Відкидалися як безпідставні спроби керівництва УНР видавати громадянську війну за війну між Україною та радянською Росією⁶.

Водночас нота наркома закордонних справ РСФРР закінчувалася пропозицією: «З огляду на виявлене з боку Директорії бажання поладити всі суперечні питання шляхом офіційних та міжпартійних переговорів, ми пропонуємо Вашим делегатам прибути в Москву. Не дивлячись на те, що Вашою останньою телеграмою замість того, щоб іти назустріч нашій пропозиції, погрожуєте нам проголошенням війни, ми лишаємося при нашій пропозиції, яка має на меті усунення сутички між Советською Росією та Україною. Підходячим місцем для переговорів ми вважаємо Москву, звідки Ваші делегації, користуючись звичайною недоторканістю й екстериторіальністю, матимуть змогу зноситися по прямому дроту з Директорією»⁹.

Поведінку Раднаркому РСФРР чимало дослідників схильні кваліфікувати як вкрай неширу, як прагнення затягувати якомога довше обмін подібного роду пустопорожніми нотами з показною готовністю вичерпати конфлікт мирними засобами, а насправді використовували дипломатичні акції для прикриття продовження військових дій, що склалися однозначно сприятливо на користь Радянської Росії та її союзників всередині України¹⁰.

Думається, це не зовсім так.

Погляньмо, по-перше, на оперативність, з якою зовнішньополітичне відомство РСФРР реагувало на всі звертання проводу УНР. По-друге, через дипломатичну риторику проглядало прагнення домогтися від Директорії легітимації КП(б)У і входження її до урядової коаліції. Це був би явно безболісний, «менше затратний» крок до відновлення в Україні влади рад (як не згадати тут про стратегію більшовиків кінця 1917 р.! — і тоді, і на початку 1918 р. вона виглядала привабливою, перспективною). Крім усього іншого, це б дозволило використовувати обмежені збройні сили РСФРР, яка потрапляла у дедалі щільніше кільце фронтів на критичних напрямках.

По-третє, радянська сторона прагнула за всяку ціну знайти в уряді УНР якщо не союзника в боротьбі з оголошеним походом Антанти проти більшовицької Росії, то хоча б спробувати зашкодити ймовірному альянсу між інтервентами й Директорією.

Що ж до останньої, то тут ще раз варто наголосити на певних моментах, які принаймні для частини вищого державного органа мали принципове значення. Мова про сутнісні орієнтації В. Винниченка — голови Директорії та В. Чехівського — голови Ради Народних Міністрів.

В. Винниченко, судячи з усього (особливо переконливі тут щоденникові записи), з величезною відповідальністю аналізував вибух нової кризи в українсько-російських стосунках і болісно шукав шляху відвернення катастрофи на кшталт минулорічної. А що до того йде — він усвідомлював з часом гостріше й наочніше.

Додавався і ще один достатньо істотний момент. Під впливом поразок Центральної Ради, випробувань нації гетьманщиною і тяжіння мас до більшовицьких гасел В. Винниченко в ті дні прискорив свою світоглядну еволюцію вліво. Для нього трудовий принцип залишався якщо і не тотожним, то близьким до радянського принципу, в усякому разі не був ворожим йому. Тож для нього переговори з Росією були не соломинкою, за яку хапається потопальник, а принциповою лінією на єднання новонароджуваної народної влади (хай у дещо відмінних конкретних утіленнях) проти сил Старого Світу — проти імперіалізму¹¹. А відтак він не просто готовий був згоджуватися на дипломатичні варіанти розв'язання кризи, а й сам якнайбільше прагнув того.

Що ж до В. Чехівського, то тут крім соціал-демократичної позиції важливе значення, на думку М. Стахів, мали його релігійні погляди. «Прем'єр Чехівський був не тільки провідним членом Української Соціал-Демократичної Робітничої партії, але також одночасно глибоко віруючим християнином, який пробував переводити християнську мораль також в міждержавних справах, — зауважує історик. — Він дуже боявся відповідальності за продовження оборонної війни України проти російської совєтської агресії. Коли проф. Ісаак Мазепа переконував його, що ця війна є неухильна, бо Москва має явні імперіалістичні цілі і ніщо її не спинить перед дальшим воєнним походом проти України, хіба тільки повна капітуляція на ласку і неласку Москви, то Чехівський відповів:

«Я маю сумніви, як християнин: чи маю я право посилати на фронт наших козаків на смерть, коли зовсім неясно мені самому, які наслідки для України принесе ця війна. Я сам можу йти на фронт воювати за те, в що я вірю. Але других примушувати — це на мою думку неморально».

Ці погляди в такій ситуації, коли російські більшовицькі армії сунули на Україну червоною хмарою, були не від світу цього. Проте вони доказують поза всяким сумнівом, що цей прем'єр Уряду УНР справді прагнув миру і напевно не мав ані тіні бажання воювати агресивно проти Росії, бо зрештою таких бажань не мав ніхто: слаба тоді мілітарно Україна могла хіба нападати на мілітарно сильну Росію¹².

З погляду відзначеного достатньо вмотивованою постає Надзвичайна дипломатична місія Директорії до Москви на чолі з С. Мазуренком. Пов'язані з нею документи збереглися й були опубліковані в спеціальному виданні¹³. Власне, документам передує досить ґрунтовний, виважений, фаховий вступ, який допомагає з'ясувати сутність тогочасного політичного моменту, зумовленість, мотивованість багатьох рішень і кроків, причини колізій, що часом здаються важкозрозумілими, тощо¹⁴.

Сучасні історики Р. Симоненко та О. Реєнт слідом за авторитетною думкою добре поінформованих безпосередніх учасників подій¹⁵ виводять саму ідею місії не з ситуативних, кон'юнктурних потреб, а з принципових засад, яких намагалася дотримуватися Директорія з моменту свого створення. Тому витоки контактів керівництва УНР і РСФРР вони вбачають ще у добре відомих переговорах у Києві В. Винниченка з Д. Мануїльським і Х. Раковським восени 1918 р.¹⁶ І то не було випадковістю чи винятковим епізодом. Адже в ході здійснення місії в Москві С. Мазуренко посилався на факти дипломатичних контактів між ним та Д. Мануїльським з Х. Раковським (хоча підтверджень участі останнього в переговорному процесі немає), які мали місце в листопаді 1918 р. в Гомелі й грудні того ж року у Мінську¹⁷. Йшлося й про те, що це робилося з відома керівництва обох державних утворень і привело до угоди, «зафіксованої в підписаному... акті». Саме цей документ із деякими застереженнями було покладено в основу позиції Директорії на переговорах, а сам акт С. Мазуренко оприлюднив на засіданні мирної конференції¹⁸.

Р. Симоненко і О. Реєнт не лише звертають увагу на ці істотні моменти, а й наводять цікаві витяги з мемуарів М. Рафеса, що проливають додаткове світло на обставини кристалізації позиції керівництва УНР щодо здійснення дипломатичної акції. Крім того, вони надають згаданим фактам і свідченням особливого значення і не забувають про досить прикметне зауваження П. Христюка щодо В. Чехівського: «Головною ціллю В. Чехівського при входженню в кабінет було не допустити до конфлікту між Україною і Сов. Росією, що вже тоді назрівав. Коли конфлікт стався, В. Чехівський прикладав усіх зусиль, щоб ліквідувати його і досягти миру між Україною і Сов. Росією, і вийшов з кабінету, коли сі зусилля не здійснилися»¹⁹. Слід підкреслити, що В. Чехівський був не лише головою уряду, а й міністром закордонних справ.

А відтак обмін різкими нотами між дипломатичними відомствами УНР і РСФРР на початку січня 1919 р. був не стільки формальним приводом для активізації дипломатичних контактів, скільки характерним етапом їхнього продовження, пошуку не стільки тактичного, скільки стратегічного рішення. Попри грізні, ультимативні вимоги, обопільно включені до документів, підстав для компромісу залишалося все ж достатньо. Принаймні останні зрештою переважили, коли у зіткнення зійшлися аргументи «за» і «проти» переговорів із Москвою.

Офіційному рішення про сформування надзвичайної місії передували підготовчі наради в урядовому середовищі. За твердженнями М. Рафеса, вони відразу виявили значні суперечності. Зокрема, праві українські партії зовсім не бажали бути причетними до ініціативи лівих сил.

«У середовищі українських урядових сфер відбувалася боротьба, — писав лідер місцевої організації Бунду. — Це були останні дні, коли мала остаточно визначитися орієнтація зовнішньої політики України, а під її впливом і внутрішньої. Голова Ради Міністрів Чехівський розривався між Директорією, що з кожним днем забирала все більше вправо, та Коновальцем, з одного боку, та лівою більшістю ЦК УСДРП — з другого. Поза лаштунками йшли переговори з Антантою, лівому Юрку Мазуренку доручено було організувати делегацію у Москву до Радянської Росії для ліквідації всіх терть. Переговори ці повинні були бути продовженням ще раніше початих переговорів у Гомелі між Семеном Мазуренком, з одного боку, і Раковським

та Мануїльським — з другого. Директорія, не враховуючи змін, що відбулися протягом двох місяців, сподівалася, що їй вдасться спекулювати на розходженнях між «опортуністичною» Москвою та «безоглядною» групою П'ятова. Чичерін вітав ініціативу мирних переговорів, що посилило всередині урядових кіл вплив лівих»²⁰.

3 січня 1919 р. М. Рафес отримав від Ю. Мазуренка пропозицію взяти участь у «надзвичайній дипломатичній місії, яка повинна негайно виїхати до Москви». Того ж дня Бюро Головного комітету Бунду практично ухилилося від участі в урядовій делегації, запропонувавши УСДРП «взяти на себе ініціативу організації соціалістичної делегації до соціалістичних партій РСФРР»²¹.

Вичікувальну позицію зайняла й УПСР. На зустрічі з В. Чехівським 4 січня М. Полоз заявив, що есери готові взяти участь у поїздки до Москви лише з інформаційною метою. Не виявила рішучості і Об'єднана єврейська соціалістична партія, представлена на цій зустрічі Брегманом²².

Окрім іншого, певну недовіру й настороженість політиків викликали розрахунки В. Чехівського про здійснення в ході планованого візиту лінії українського «нейтралітету». З огляду на міжнародне становище УНР, оточеної з усіх боків фронтами могутніх сил із непримиренно-ворожими інтересами й намірами, це видавалося просто нереальним. «Треба було солідаризуватись з одним або з другим фронтом: з власними працюючими масами і Совітською Росією або з українською буржуазією і світовим антантським імперіалізмом» — резюмував із цього приводу П. Христюк²³.

За таких обставин В. Чехівський запропонував надіслати до Москви фактично дві делегації — урядову (офіційну) й громадську (представники українських соціалістичних партій). Щодо офіційної позиції уряду (М. Рафес зауважував, що це була більше особиста точка зору В. Чехівського) Голова Ради Народних Міністрів наставляв потенційних посланців до Радянської Росії: «Скажіть у Москві, що ми — соціалісти стоїмо за владу трудового народу, що всю політику визначить наш Трудовий Конгрес. Він же сформує й нове Міністерство. Ми нічого не мали проти групи П'ятова, як соціально-громадської групи і навіть бажали б їх мати у складі нашого уряду тому, що вони мають вплив на частину робітників. Ми обіцяємо повну свободу всім парті-

ям, в тому числі й б[ільшови]кам, але збройну боротьбу будемо придушувати збройною силою. Ми стоїмо за цілковитий нейтралітет у міжнародних відносинах. Зобов'язання воювати з Антантою ми на себе не беремо, але не допускаємо їхнього десанта. Якщо ж вони намагатимуться нав'язати нам свої буржуазні порядки, ми будемо проти них боротися. Наша боротьба з Антантою залишається переважно дипломатичною. З Доном боремося силою зброї, але лише до наших кордонів, у межі Дону не йдемо. Ми повинні рахуватися з реальною силою. Краснова визнавати не будемо. Від Москви вимагаємо взаємного визнання суверенітету»²⁴.

З приводу наведеного можна висловити хіба що сумніви відносно твердження про інструкції як плід суб'єктивної творчості В. Чехівського. Зокрема, В. Винниченко стверджує: «Директорія дала» голові місії до Москви «наказ обстоювати три головніші пункти: нейтралітет України, оборона проти контрреволюції й наступу Антанти й система совітської влади в формі трудових рад»²⁵. Як видно у викладі М. Рафеса, позиція голови Ради Народних Міністрів лише деталізувала засвідчений В. Винниченко «наказ Директорії».

Сутнісно кореспондується із наведеним й інформація П. Христюка: «Місія мала заявити, що Директорія погоджується на радянську форму влади на Україні, з забезпеченням в радах правильного представництва українського селянства (тобто на систему трудових рад), що Директорія піде на заключення економічного договору й військового союзу з Совітською Росією в цілях боротьби з російською доброволією і оборони обох республік від наступу антантського війська; в заміну мав бути припинений наступ російського війська на Україну і визнана незалежність Української Республіки з тою верховною владою, яку встановить Трудовий Конгрес».

Певні різночитання у наведених витягах-інформаціях не повинні викликати збентеження: офіційного документа не існує, а процес вироблення узгодженої позиції кожен з авторів запам'ятав по-своєму. Втім, принципових розходжень у вищевикладеному немає. Скільки-небудь істотні відмінності у підходах до наміченого заходу вже на тій стадії було скориговано через зміни у персональному складі учасників місії. Так, спочатку планувалося, що очолить делегацію впливовий член ЦК УСДРП, наближена до В. Винниченка особистість (він був доб-

ре освідомлений про контакти останнього з Д. Мануїльським і Раковським восени 1918 р.) — Юрій Мазуренко.

Однак, дотримуючись порівняно радикальної, ніж В. Чехівський, платформи, Ю. Мазуренко висунув власне бачення (по суті — умови) виконання доручення: «1) Відміна стану облоги. Легальне існування всіх соціалістичних партій при умові ведення парламентських форм боротьби. Припинення розстрілів комуністів та укр[аїнських] соц[іалістів]-рев[олюціонерів]. 2) Передача на місцях влади Радам трудового народу під контролем комісарів центральної влади. 3) Замість Трудового Конгресу з'їзд Рад трудових депутатів. 4) Боротьба з білогвардійцями. 5) Роззброєння військових частин, які дотримуються контрреволюційного напрямку. 6) Відкрита політика щодо Антанти. 7) Жодних розмов з Красновим, крім ультиматумів. 8) Чистка органів місцевої влади. До створення рад на місцях засновуються ревкоми».

М. Рафес вважав висунуту Ю. Мазуренком програму неприйнятною, але твердив, що «за цих умов міжпартійна соціалістична делегація мала лише одну рацію: кликати Радянську Росію для збройної підтримки у справі повалення Директорії». Відповідно Бунд відмовився від участі в поїздки до Москви²⁶.

Не вдаючись тут до мотивації поведінки лідерів Бунду, а остання, як відомо, далеко не завжди збігалася із зусиллями лідерів Української революції (що загалом, природно), варто звернути увагу на відсутність єдності поглядів на мету дипломатичної акції навіть у середовищі, здавалося б, ідейно близьких діячів. Останнє також цілком зрозуміло для стадії обговорення проекту, однак логічно повинно було позначитися на доборі відповідних виконавців.

Ю. Мазуренку — одному з провідників «незалежних» в УСДРП — не було довірено очолити делегацію до Москви. На цю роль було покликано Семена Мазуренка, який, хоча також належав до фракції «незалежних», дотримувався дещо поміркованіших поглядів за рідного брата.

Санкція уряду на делегування до радянської Росії надзвичайної дипломатичної місії і виділення на її утримання 120 тис. крб. була ухвалена 4 січня 1919 р.²⁷ 7 січня С. Мазуренкові було видано відповідний документ — «Уповноваження» за підписом голови Ради Народних Міністрів, міністра закордонних справ В. Чехівського. 11 січня цей документ було затвердже-

но Директорією і підписано В. Винниченком, С. Петлюрою та П. Чикаленком («за секретаря»)²⁸.

Звертає на себе увагу те, що з відправкою місії не надто поспішали, хоча надані їй керівнику повноваження були достатньо широкими і, як на тогочасний момент зі стрімким розвитком подій, такі, реалізація яких вимагала граничної оперативності: «Правительство Української Народної Республіки сім уповноважує пана МАЗУРЕНКА Семена Петровича увійти в переговори з Уповноваженими Представниками Правительства Російської Східної Федеративної Соціалістичної Республіки по всім справам, що торкаються постійних мирних добросусідських зносин між Українською Народною Республікою та Російською Східною Федеративною Соціалістичною Республікою, для чого надається пану Мазуренкові право скрізь, де треба буде, виступати від імені правительства Української Народної Республіки, яко повноправному цього правительства представнику, складати і підписувати прелімінарні умови, які передавати на затвердження свого правительства, робити на словах і на письмі ріжного змісту заяви, пропозиції, приймати участь в різних засіданнях і нарадах.

Всьому, що п. Мазуренком зроблено буде в межах цього уповноваження, Правительство Української Народної Республіки повірить і перечити не буде»²⁹.

Російський нарком закордонних справ Г. Чичерін видав С. Мазуренкові як «голови Надзвичайної Дипломатичної Місії Української Директорії» посвідчення, яким гарантувався повний дипломатичний імунітет і пільги, передбачені для осіб відповідного рангу³⁰.

Доки «втрясалися» формальності, спливав дорогоцінний час. Було б вочевидь несправедливим вважати, що Директорія того не розуміла, хоча з другого боку бажано розібратися й у тому, чому вона не форсувала переговорних зусиль, по суті зволікала з активними діями.

Тут можна висловити припущення, що, по-перше, робилися спроби «витиснути» максимум можливого з січневого інтенсивного обміну нотами — по можливості змусити російську сторону хоча б у чомусь, хоча б у моральному плані визнати неправомірність своєї позиції втручання у внутрішні справи України, визнати поступки, і в такий спосіб отримати підсилення своєї висхідної бази на переговорах. По-друге, явно зондувалася по-

зиція урядів Антанти, уособлена командуванням інтервенційного корпусу, в ставленні до розгортання російсько-українського конфлікту. М. Рафес, зокрема, вважав, що згадані демарші мали «характер запрошення Антанти надіслати військову допомогу проти більшовиків»³¹.

Однак усе назване могла переважити внутрішня суперечність у Директорії, українському проводі взагалі у питаннях вибору зовнішньополітичних орієнтацій. При всій вагомості посад, які займали В. Винниченко й В. Чехівський, не можна сказати, що вони мали вирішальну перевагу при виробленні й здійсненні державницького курсу. І справа тут не лише у тому, що уряд практично був позбавлений важелів для впливу на міжнародні справи (дехто вважає, що В. Винниченко передбачливо зосередив ці функції в своїх руках). В умовах громадянської війни вплив військових («людини з рушницею») на всі сфери суспільного життя велетенськи зріс. Ось тут і далася взнаки позиція С. Петлюри та його військового оточення (отаманів). «Зворотною стороною» прихильності до Антанти була ворожість щодо РСФРР.

«Побачивши, що більшість Директорії й голова Ради Міністрів рішуче беруться до миру з більшовиками й навіть для цього послали спеціальну місію, балбачанівці й петлюрівці починають робити всякі заходи, щоб той мир зірвати», — зазначав В. Винниченко³².

Голова Директорії вважав, що для досягнення своєї мети отамани готові були на все, а сам П. Болбочан, окрім численних дезінформацій про масштаби воєнних акцій з боку Радянської Росії, вдався до зрадницьких дій, щоб вплинути на керівництво УНР. Це він направив до Києва кілька старшин і соціал-демократа С. Тимошенка з вимогою негайного проголошення війни Росії. С. Петлюра разом із С. Тимошенком з'явилися до Директорії «й майже з кулаками, з риданням у голосі, з побілілими тремтячими губами (С. Тимошенко) вимагають у неї оповіщення війни Російській Східній Республіці».

Для чого?! Адже ми фактично воюємо з нею. Бийтеся, воюйте, навіть оголошувати війну, коли ми хочемо миритись, коли послано делегацію для того?»³³

Аргументація посланців отаманів була в чомусь штучною, надуманою: «...Без оповіщення війни козаки не можуть битися. Вони не знають, чи російські більшовики вороги нам чи прия-

телі. Це мовчання Директорії ослабляє дух наших військ, спиняє їхній запал і надає сміливості й жорстокості большевикам. Чи знає Директорія, які страхиття там робляться. Чи знає вона, що вона робить злочинство супроти нашої державности, не оповіщаючи війни? Мiroва делегація? А яка гарантія, що большевики хочуть миритись, що це не з їхнього боку хитрість, щоб ослабити дух наших військ? Чом вони перемирря не пропонують, а тільки переговори?»³⁴

Не варто зупинятися на подібній «дипломатії, шитій чорними нитками» (принципові моменти старанно замовчуються при всілякому роздмухуванні другорядних, похідних). Справжнє призначення наведених пасажів стає зрозумілим, коли, зрештою висловлюється ніби «між іншим» теза: «*Крім того* (підкреслено мною. — В. С.): ми не маємо зброї, амуніції. Антанта нам може продати (а може й ні? — В. С.). Але вона *хоче мати гарантію*, що ми не большевики, що ми тою зброєю не будемо її саму бити. Отже оповіщенням війни ми покажемо, що нам зброя потрібна *проти російських імперіалістів*»³⁵.

Чи варто пояснювати, що сутність укладеного в слова «*крім того*» значно переважає вищенаведену словотворчість? Хіба що виникають природні питання про те, звідки відомо було про гарантії, яких вимагала Антанта, кому вона їх адресувала?

Адже у «Відродженні нації» та й пізніше В. Винниченко не раз категорично стверджував, що офіційних переговорів Директорії з представниками Антанти аж до його відставки 10 лютого 1919 р. не було. Були ж персональні акції правих елементів, серед них — отамана П. Болбочана, послужлива телеграма якого до військового командування інтервенціоністським корпусом дала підстави РНК звинуватити українську владу в запродавстві³⁶.

На підтвердження своєї щирості В. Винниченко наводить навіть уривок із власного щоденника: «30.1.19. Есери страшенно заклопотані новою «авантюрою» Директорії. Перша авантюра було повстання. Тоді вони хапали нас за поли, кричали на гвалт і вимагали від Нац. Союзу, щоб він заборонив нам усякі збройні виступи проти гетьмана. Тепер вони гвалтують, що ми робимо виступ проти буржуазії. Ці кабінетно-газетні люди люблять уважати себе за мудрих, розважних політиків. Учора вони (лідер партії есерів Мацієвич) пропонували мені вступити в союз з Антантою, внаслідок чого допустити по Україні «невелич-

кі» антантські гарнізони й виплатити поміщикам за землю. Мої нерви до того пошарпані людською гидотою, що я вже не міг з цими спасителями України говорити спокійно й мало не вигнав їх з кабінету»³⁷.

Насправді ж, коли Директорія перебувала у Вінниці ще першого разу (на початку грудня 1918 р.), то від імені С. Петлюри П. Болбочан уступив у контакти з французами. Звісно, для налагодження стосунків важливою умовою було недопущення замирення з радянською Росією.

Переговори емісарів Директорії з представниками Антанти І. Мазепа назвав «одеською авантюрою» і покладав відповідальність за них не лише на французького консула Е. Енно, який для того не мав офіційних повноважень, але й на С. Петлюру, який про це знав, однак намагався домогтися свого будь-якою ціною, навіть заплющуючи очі на негідну поведінку партнерів³⁸.

Повертаючись до здійсненого отаманами тиску на Директорію, слід звернути увагу на те, що «дипломатичними аргументами» справа не обмежилася. С. Петлюра й С. Тимошенко вдалися до неприкритого шантажу, заявивши: «Коли Директорія не оповістить війни (РСФРР. — *В. С.*), то представники харківського фронту заявляють, що складають із себе всяку відповідальність за той фронт і не ручаються, що через два-три тижні під Києвом не будуть китайські війська»³⁹.

Згаданій перспективі отамани все одно не завадили б (що й підтвердять ближчі події). Однак наведена погроза дуже характерна для розуміння внутрішніх стосунків у Директорії, де В. Винниченко, як не раз траплялося в його долі, виявився в повній ізоляції. І «не маючи не те що фактичної влади, — наголошує він, — але навіть точних відомостей про стан справи, отже не маючи змоги взяти на себе одного всю відповідальність за одкинення так жагуче й настійно поставленого головним отаманом і військовими званнями домагання, мусів згодитись і він на офіційне оповіщення фактично веденої війни. Все одно оповіщено чи не оповіщено, а коли делегація заключить мир, то війну буде спинено»⁴⁰.

Війну РСФРР офіційно було оголошено 16 січня 1919 р. І лише наступного дня відбулася перша зустріч Надзвичайної дипломатичної місії УНР (С. Мазуренка, М. Полоза, Ю. Ярослав) з російською делегацією. Привертає увагу поважний склад московських представників. Окрім наркома закордонних справ

Г. Чичеріна, його заступника — Л. Карахана у переговорах узяв участь і надалі весь час був ключовою постаттю Д. Мануїльський, що за 1918 р. став «фахівцем» з українського питання. В засіданнях і надалі постійну участь брали представники Вищої ради народного господарства В. Менжинський та Л. Красін, а також офіційний представник РНК, комісаріату у справах національностей, Каменський. Думається, то було не бюрократичною показухою, а спробою підкреслити важливість зустрічі, бажанням оперативно вийти на вирішення міждержавних проблем, зокрема досягнення повноцінного договору, який би охоплював якомога ширший спектр стосунків — від політичних і воєнних до економічно-господарських.

Правда, первісна пропозиція радянської сторони розглядати зібрання як нараду представників керівних політичних партій в урядах двох республік (РКП(б) і УСДРП) була відхилена С. Мазуренком. Натомість було домовлено про те, що переговори мають урядовий, державний статус⁴¹.

В основу переговорів місія УНР запропонувала покласти положення:

- 1) визнання повного нейтралітету суверенної УНР;
- 2) повне невтручання уряду РСФРР у внутрішні справи України;
- 3) точне визначення ставлення радянської Росії до повстанських військ, що оперують в Україні;
- 4) УНР зобов'язується, що не допустить на своїй території військових частин і перекидання військ, ворожих радянській Росії, теренами України⁴².

В оголошених представником УПСР М. Полозом побажаннях на засіданні 19 січня зазначені пункти були дещо конкретизовані й доповнені вимогами:

— уряд РСФРР зобов'язується негайно відкликати з України всі свої війська;

— РНК РСР приймає на себе роль мирного посередника між урядом УНР і тимчасовим робітничо-селянським урядом України;

— уряд УНР вживе найрішучіших воєнних заходів для очищення території України від банд Краснова й донських козаків;

— уряд УНР заявляє про намір відразу ж після припинення громадянської війни нарівні з іншими соціалістичними пар-

тіями легалізувати КП(б)У, надати їй свободу пропаганди своєї ідеології в рамках парламентської боротьби;

— уряд УНР пропонує уряду РСФРР негайно відновити консульські установи й налагодити товарообмін на умовах, «вироблених мирною конференцією Шелухіна—Раковського»⁴³.

Кваліфікованіше вибудувавши тактику поведінки на переговорах, Д. Мануїльський та його колеги змогли спочатку вивідати всі можливі компроміси, на які здатна була піти українська сторона. Відхиливши претензії останньої, зокрема, про втручання у внутрішні справи УНР за допомогою військ тощо, вони почали методично, часом гнучко, часом твердо домагатися прийняття своєї платформи.

Так, 23 січня Д. Мануїльський виклав вимогу негайного створення наступального союзу між УНР і РСФРР «на Краснова, Антанту і Кримську реакцію. Що ж до внутрішньої політики, то тов. Мануїльський наполягає, щоб питання про владу на Україні було розв'язане Всеукраїнським з'їздом Рад на тих же виборчих підставах, як і в Радянській Російській республіці. Тільки на цих основах уряд Радянської Росії готовий приступити в якості посередника в справі примирення сторін, які борються на Україні»⁴⁴.

Звісно, така лінія викликала спротив з боку дипломатів УНР. Спростовуючи в ході затяжних дебатів аргументацію російської сторони, С. Мазуренко у розпачі вказав представникам РСФРР, «що вони, вимагаючи від уряду УНР оголошення війни Україною Антанті, Дону і Криму — встановлення диктатури робітничого пролетаріату, в той же час зі свого боку позитивно нічого не пропонують і не дають УНР, за винятком порад, за одержанням яких зовсім не було необхідності приїжджати до Москви Дипломатичної Місії»⁴⁵.

Хоча наведені слова не належать до шедеврів дипломатичного красномовства, українська позиція тут заявлена гранично чітко й безкомпромісно. Причин до хвилювання додавало й те, що російські представники під час кожної нової зустрічі інформували про поразки Директорії й успіхи в Україні радянської влади. Не маючи достовірних відомостей про дійсний стан справ, українські представники почали підозрювати, що офіційна Москва свідомо затягує переговори. «Ми сидимо тут уже два тижні і до жодних певних висновків до цього часу не дійшли, — заявив С. Мазуренко на нараді 27 січня. — Нам необхідно вста-

новити контакт взаємної довіри і негайно розв'язати найнагальніші питання, які не терплять відстрочки. Без цього ми не можемо продовжити спільну роботу і нашим зволіканням тільки посилюємо анархію на Україні»⁴⁶.

І зовсім уже відкидаючи будь-які дипломатичні канони й умовності, голова Надзвичайної місії УНР висловив упевненість, що продовження переговорів у попередньому руслі безперспективне через очевидну їхню безкорисність. «Ми зі свого боку вносили весь час цілком певні пропозиції, а від Вас я ще жодних пропозицій не чув, — з роздраженням говорив він. — Ті ж розмови, які ми вели на попередніх засіданнях, це лише вимагало від нас капітуляції. Давайте раз і назавжди відкинемо дипломатію вбік і скажемо один-одному: Чого Ви хочете від нас і на що ми можемо розраховувати від Вас. Адже для того, щоб розмовляти про ті предмети, про які ми вели мову на попередніх засіданнях, нам зовсім не потрібно було їхати сюди. Ми могли всі ці питання вирішити там на місці з П'ятаковим і його друзями»⁴⁷.

Українці висловили побажання перенести місце переговорів поближче до міждержавного кордону, зокрема в Харків або Гомель⁴⁸, щоб полегшити одержання інформації від державних центрів УНР.

Тут, мабуть, доречно висловити міркування щодо причин виникнення дисгармонійної ситуації па переговорах, хоча обидві сторони, здається, щиро прагнули пришвидшення порозуміння. В усякому разі, представники російського уряду Д. Мануїльський, Каменський, В. Менжинський, Л. Красін намагалися переконати своїх візаві в тому, що у них немає причин штучно затягувати процес домовленостей. І їм можна в цьому разі довіряти. Не розкриваючи причин прагнення до порозуміння, вони насправді виходили з того, що, не маючи належних військових сил, радянська Росія стояла перед перспективою величезних, надскладних випробувань — на допомогу її ворогам приходила наймогутніша на той час мілітарна сила в світі — Антанта. Тож виключити з кільця фронтів, яке дедалі стискалося, хоч одну ланку (Україна потенційно могла нею бути та й власне вже була після 16 січня 1919 р.), а ще більше — схилити до нейтралітету, а то й краще — до співдії — значило здобути чималу й притому безкровну, малозатратну перемогу.

На що ж могли посилались у публічних переговорах постійно російські дипломати — це на зміну ситуації в Україні. Об'єктивне неухильне падіння авторитету, впливу влади Директорії викликало природне запитання — наскільки реальною є ця сила і як далеко варто заходити в розрахунках на співдію з нею? Звичайно, у створенні протиантантської і протидобровольчої коаліції вбачалася геополітична перспектива. Однак свої переваги могла мати і ставка на радянські, більшовицькі сили в Україні, що дедалі зміцнювалися, завойовували все міцніші позиції, брали під контроль нові й нові території.

Схоже, що московський центр коливався, або ще тільки визначався у тому, який із двох варіантів прийнятніший, «виграшніший». А керівництво КП(б)У, РНК України, знаючи, що контакти з посланцями Директорії для В. Леніна, його однодумців — то не гра, не імітація ділових стосунків, із підозрою і ревниво ставилися до самої ідеї, тим більше — факту переговорів. Вони розуміли, що у ЦК РКП(б), РНК РСФРР своя стратегія, метою і стрижнем якої було збереження влади рад і що з цього погляду поведінка лідерів КП(б)У, для яких інтереси українських трудящих були головними, не у всьому збігалася із загальнопартійним, загальнорадянським курсом, «органічно вписувалась у нього», маючи цілком природні регіональні й національні відмінності. Як і в момент створення КП(б)У, організації антигетьманських повстань, створення Тимчасового робітничо-селянського уряду знову виявлялися суперечності між «центром і місцями». Більшовицький центр водночас бажав, з одного боку, найрішучішої перемоги місцевих комуністичних сил в Україні, а з другого — остерігався, що їхня боротьба може прискорити конфлікт, відкрите зіткнення зі світовими імперіалістичними силами, передбачити результат якого було дуже непросто. В усякому разі — переконливих аргументів на користь досягнення переможного варіанта було небагато.

Можливо тому, не маючи впевненості у котрійсь із альтернатив, російська сторона здійснила спробу залучити до переговорного процесу представників радянського уряду України, зокрема Г. П'ятакова⁴⁹. Останній разом із Я. Дробнісом справді прибув наприкінці січня 1919 р. до Москви, однак проігнорували запрошення на нараду, оскільки, за словами Д. Мануїльського, стояли на «непримиренній позиції»⁵⁰. Представник уряду РСФРР сподівався ще переконати їх змінити точку зору. «Але,

якщо вони рішуче відмовляться взяти участь у наших роботах, — зауважив Д. Мануїльський, — то наша партія наполягатиме на їх відкликанні. Тоді, — продовжив він, — ми викличемо з Харкова Х. Г. Раковського, котрий туди був посланий для підсилення прибічників угоди з Директорією»⁵¹.

Останнє твердження було швидше за все «дипломатичним перебільшенням». Обставини заміни Г. П'ятакова на Х. Раковського на посаді голови радянського уряду України полягали в іншому, на момент здійснення згаданої трансформації далекими від сутності й характеру тих процесів, на які посилався вправний дипломат.

Однак тут важливо усвідомлювати, що радянська сторона мала можливості для маневру. Варіюючи пропозиції (непорушними залишалися вимоги запровадження в Україні радянської влади й створення єдиного командування для радянських і унерівських збройних сил), Д. Мануїльський, В. Менжинський, Б. Красін враховували швидкоплинну кон'юнктуру.

Посланці ж України дедалі більше потерпали від практичної ізоляції, в яку потрапили з приїздом до Москви. Їм не вдавалося звестися з Директорією по прямому дроту чи радіотелеграфом. Вони не могли повідомити про досягнуті домовленості, одержати інструкції щодо дальших кроків, допустимих компромісів і т. ін. Не допомогло навіть утручання на високому накомівському рівні. Київ упродовж тижнів абсолютно не реагував ні на які звернення⁵².

Тоді голова місії С. Мазуренко погодився на відрядження до Києва кур'єра, хоч і вважав, що в такий спосіб дуже важко предметно розв'язувати проблеми, що виникали на переговорах. Хто виконував роль кур'єра місії, з'ясувати не вдалося. Він виїхав з Гомеля і дістався до Дарниці, зайнятої на той час радянськими військами. Однак переїхати на правий берег Дніпра йому не судилося. Паровоз, у якому посланець намагався добратися до Києва, незважаючи на великий білий прапор парламентаря, посилено — «ураганно» обстрілювався гарматним вогнем⁵³. Природно, і засоби зв'язку і зброя знаходилися під контролем військових, якими керував С. Петлюра. «Не будучи навіть отаманом, можна зрозуміти, що окремих паровоз та ще під білим прапором не може загрожувати фронтові і його можна підпустити до себе без усякого ризику й страху за військову справу, — роз'ясняв ситуацію В. Винниченко. — Отже значить його

не підпускали не через це? А через що? То знала тільки отаманська влада»⁵⁴.

Зіставляючи всю історію з домаганнями С. Петлюри оголошення війни РСФРР, з отаманськими перешкодами у здійсненні дипломатичної місії до Москви, голова Директорії дійшов важливих і дуже невтішних висновків. Пригадавши, що офіційне оголошення війни північному сусіду було зроблено 16 січня 1919 р., В. Винниченко продовжує: «А 1 лютого, себто як раз через обіцяних отаманами два тижні, повстанські українські війська, підпоможені регулярними російськими військами були вже під Києвом. Оголошення війни не підняло духу. Отаманам важно було видерти те оповіщення війни не з військових мотивів, а з політичних. Оповідчаючи війну, вони були більш певні, що до миру не прийде, а, значить, не буде радянської, дійсно народної влади, яка не потерпить сваволі й усіх гидот отаманів.

Таким чином ці дві сили, — п'ятаковщина й отаманщина, — досягли свого: одна потягла Раду Народних Комісарів у руський націоналізм та імперіалізм, а друга потягла Директорію в контрреволюцію й у жорстокі лапи антантівського імперіалізму»⁵⁵.

Висновок багатоаспектний, достатньо категоричний, можливо, не в усіх складових безспірний. Однак у сенсі розуміння сюжету, який розглядається, важко не погодитися з тим, що за відтворених обставин досягти загального позитивного результату в Москві було елементарно неможливо.

Тож, виходячи з об'єктивного стану справ, передусім усвідомлення того, що захоплення Києва червоними було справою ближчих днів, С. Мазуренко і М. Полоз 1 лютого 1919 р. запропонували оголосити перемир'я на фронті як передумову продовження переговорів про мир⁵⁶.

А на наступному засіданні, 4 лютого, було погоджено текст документа, який телеграмою вирішили відправити в Україну — урядам УНР і радянської України. Його зміст зводився до такого:

Уряд РСФРР погоджувався виступити в ролі посередника між двома урядами, що вели боротьбу в Україні, на таких умовах:

- Визнання Директорією принципу влади рад в Україні;
- Визнання нейтралітету України з активним його захистом супроти будь-якого іноземного втручання, яке порушує цей нейтралітет;
- Спільна боротьба проти контрреволюції;
- Перемир'я на час мирних переговорів⁵⁷.

Навколо цього документа в історіографії «ламалося немало списів». Причиною послужили дотичні до проблеми сюжету у їхньому відтворенні через чотири десятиліття В. Винниченком. Колишній голова Директорії у «Заповіті борцям за визволення» твердив, що «після довгих і гарячих дебатів у Центральному Комітеті й Політбюро РКП Ленінові вдалось перемогти противників миру з Україною і схилити більшість керівних органів компартії прийняти наші умови. Самостійність і незалежність України була офіційно визнана у відповідній резолюції й мирний договір підписано з боку Росії головою советського уряду В. Леніним та Наркомом закордонних справ Чічеріним, а з боку Української Держави — головою української делегації — Семеном Мазуренком»⁵⁸.

Можливо, з роками В. Винниченко просто призабув деталі і вигадав деякі моменти, що видаються неправдоподібними. Вищенаведену домовленість, що телеграфно була відправлена в Україну, він видає за підписаний договір. І хоча В. Винниченко переконує, що в 1920 р. під час звіту йому в Москві С. Мазуренко доповідав «про підписаний договір»⁵⁹, що цей факт офіційно підтверджували й Г. Чичерін і члени Політбюро⁶⁰, тексту договору (чи якогось його варіанта, окрім вищенаведеного тексту телеграми) до цього часу ніхто не бачив. Це тим більше дивно, що В. Винниченко стверджує, нібито документ підписали В. Ленін, Г. Чичерін і С. Мазуренко. В біохроніці В. Леніна такого факту не зафіксовано. Та й навряд чи він взагалі міг бути. Хоча в революційний час не надто дотримувалися правових, дипломатичних канонів, видається надто мало ймовірним, щоб радянська охорона пішла на таку вражаючу «протокольну» асиметрію: погодитися поставити під надто важливим державним документом підписи глави уряду держави і глави надзвичайної місії, просто не наділеного відповідними повноваженнями. Останнє підтверджується як документом, виданим С. Мазуренкові, так і його неодноразовими покликаннями на те, що він не має змоги продовжувати переговори, не знаючи, що йому в конкретних обставинах може дозволити офіційний Київ. Зокрема, погоджуючися на відправку в Україну телеграми з досягнутими умовами, С. Мазуренко попросив В. Менжинського «передати офіційну заяву Російському Радянському Уряду про те, що він, Мазуренко, не має повноважень Директорії вести переговори з урядом Раковського-Пятакова і що після падіння

Києва він, Мазуренко, складає з себе відповідальність за можливість виконання вищевказаного повноваження. Т. Мазуренко заявляє що Місія УНР просить призупинити подальші переговори аж до отримання директив від свого Уряду»⁶¹.

Що ж до В. Леніна, то не лише невідомо про його пряму причетність до переговорів, підготовки підсумкового документа, а й до боротьби, яка неначебто мала місце в Політбюро ЦК РКП(б) з українських проблем. Знову-таки відомо лише про те, що лідери КП(б)У й радянського уряду України виявляли певну незгоду з лінією поведінки офіційної Москви, допускали навіть часом непослух, який детермінувався логікою розвитку подій в Україні. Так що й тут В. Винниченко, вочевидь, дещо змішав акценти.

Не все точно і з передачею того, як і чому договір не потрапив до рук Директорії. За версією В. Винниченка, С. Мазуренко передав текст документа телеграфом до Києва і «попрохав ратифікації Директорією цього великого акту. Його повідомлення прийняв С. Петлюра, який завідував військовим телеграфом, але Директорію про це не повідомив і ратифікації договору, звісно, не сталося. С. Мазуренко кілька разів домагався відповіді, але не міг одержати її. Він хотів вернутись на Україну, щоб особисто привезти заключений договір, але з наказу Головного Отамана С. Петлюри його на кордоні не було пущено в Україну. І таким чином цей величезної ваги для нашої державності акт було сховано від українства і вся дальша боротьба за неї пішла таким нещасливим для нас напрямом. Москва, не діждавшись ратифікації мирного пакту, зважаючи мовчання Директорії за небажання миру, відновила воєнні дії, зайняла Київ, натиснула на розбиту українську армію і витиснула її за межі України та Польщі»⁶².

До цього колишній голова Директорії додає, що він довідався пізніше, чому залишений петлюрівськими військами Київ «більше тижня» не займався червоними, що це було зроблено за наказом Москви «не порушувати перемир'я, ждати кінця мирових переговорів»⁶³.

Знову багато які моменти не відповідають дійсності (особиста подорож С. Мазуренка до Києва, хоча він не відлучався з Москви) або не можуть бути підтверджені (вчинки С. Петлюри, накази Москви). Є й хронологічний незбіг: готовий договір не міг ні передаватися телеграмою для ратифікації до Києва, ні бу-

ти відправленим із посланцем, оскільки його фізично просто не існувало до 4 лютого 1919 р.

Не хочеться підозрювати В. Винниченка у політичній наївності, чи ж то звинувачувати у свідомій, прагматичній фальсифікації подій, однак деякі його твердження зрозуміти, пояснити важко. Так, скажімо, він продовжував рішуче наполягати на тому, що підписаний між посланцем УНР і керівництвом РСР в лютому 1919 р. договір, стрижнем якого було визнання незалежності України, не просто існував, але й розцінювався В. Леніним і його прибічниками влітку 1920 р. як реально чинний документ. А відтак і його, В. Винниченка, візит, переговори з партійно-радянським керівництвом Росії в 1920 р. були прямим результатом визнання ЦК РКП(б), РНК РСФРР договору з Директорією (це тоді, коли практично на всій території України була радянська влада).

Власну ж незговірливість, чи то пак принциповість, прагнення вибороти реальні важелі для українізації республіки В. Винниченко розцінює як привід, з якого скористалися Л. Троцький, його прибічники і домоглися перемоги над поміркованою щодо України позицією В. Леніна, дезавуювавши досягнуті в лютому 1919 р. українсько-російські домовленості⁶⁴.

Однак повернемося до подій, пов'язаних із діяльністю місії С. Мазуренка, і звернемо увагу на такі моменти.

На вже згаданому засіданні переговорників 4 лютого 1919 р. В. Менжинський від імені російської делегації заявив про згоду перенести подальшу роботу до Харкова й пообіцяв негайно передати зміст домовленостей «до відома Директорії й уряду Раковського-Пятакова»⁶⁵.

Невідомо, чи дійшов документ у московському варіанті до Вінниці, а якщо й дійшов, то чи потрапив до рук Голови Директорії. Достеменно відомо, що зі змістом угоди, доповненої харківською РНК і підписаної Х. Раковським, зміг першим ознайомитись член Директорії Ф. Швець аж 10 лютого 1919 р.

У переданому з Харкова документі відразу повідомлялося про згоду на порозуміння з Директорією за посередництва РНК РСФРР і на вироблених у Москві засадах: «Українське Робітниче-Селянське Правительство прийняло братське посередництво Російського Советського Правительства щодо порозуміння з Директорією (про це офіційно було повідомлено нар-

комат закордонних справ РСФРР⁶⁶) при умові признання таких принципів:

- 1) Директорія визнає советську владу в Україні;
- 2) Сувору нейтральність України з активною обороною проти військ Антанти, Денікіна, Краснова і Пятакова;
- 3) Спільна боротьба проти контрреволюції.

Ця підстава була прийнята Вашою надзвичайною місією під проводом т. Мазуренка і її Російське Советське Правительство передало шляхом радіо як нам, так і Директорії. Ми вже заявили згоду на прийняття тієї платформи, а також на перенесення переговорів до Харкова з проханням передати Вашій надзвичайній комісії в Москві, що вона на території Української Советської Республіки буде користуватися всіми гарантіями дипломатичної незайманості і можливістю тримати зв'язок із Директорією»⁶⁷.

Далі в документі додавалась оцінка тих процесів, найостанніших подій, які, з погляду радянського уряду України, мали бути врахованими при підході до надісланої угоди:

«Здобуття Києва українськими регулярними советськими військами, перехід на бік советської влади відділів (отамана) Григорієва і інших військових республіканських сил, загальне повстання по всій ще не визволеній Україні під гаслом советської влади очевидно доказують, що робітники і селяни України рішуче стоять на боці советської влади. Ми переконані, що перед цим переконливим фактом Ви будете уважати дальший пролив крові безцільним і безкорисним. Дальший спротив наших [має бути: Ваших] військ тільки затягає громадянську війну та улегшує завдання імперіалістів, які захопили частину української території не тільки на побережжі Чорного моря, але і в Басарабії та на Буковині, збільшуючи економічну руїну, розвалюючи транспорт і затримуючи справу відбудови економічних сил соціалістичного будівництва в Україні»⁶⁸.

Закінчувалася телеграма пропозиціями-запевненнями, що походили безпосередньо від РНК України: «Тому ми прокладаємо з нашого боку продовжувати переговори, що почалися в Москві, тепер у Харкові на підставі признання советської влади, конкретна організація якої повинна бути завданням Третього Українського З'їзду Советів. З нашого боку потверджуємо гарантію повної незайманості Вашої делегації, якщо Директорія признає Тимчасове Робітниче-Селянське Правительство в Україні;

одночасно зобов'язуємося забезпечити повну особисту безпеку членів Уряду Директорії, а також вільну діяльність партій, що входять до нього. Предсідник Тимчасового Робітничо-Селянського Правительства України, комісар для зовнішніх справ Раковський»⁶⁹.

Ознайомлений з посланням Х. Раковського В. Винниченко, що вже залишав свою посаду в Директорії на вимогу представників Антанти, відреагував украй бурхливо. Особливо його обурили слова Голови РНК про гарантії, які будуть надані членам уряду УНР на власній, українській землі. Можливо, через емоції, що переповнювали В. Винниченка, який потрапив справді у відчайдушну ситуацію, він і не помітив, що, крім положень, які приписали в Харкові, в основі то був той самий документ, на який місія С. Мазуренка погодилась у Москві.

Якщо телеграму Х. Раковського з гнівом відкинув В. Винниченко, то, звісно, ще неприйнятнішою вона була для С. Петлюри, його прихильників-отаманів, які від самого початку були проти будь-яких контактів і домовленостей із Москвою.

Діяльність же Надзвичайної місії УНР ще деякий час продовжувалася, що її голова пояснював «За останні часи Російський Совнарком приймає всі заходи, щоб установити мир со всіма Державами включно із Україною. Небезпека внутрішніх справ: голод, хворості, безнадійне становище торгу і промисловості, а також і транспорту примушує Совнарком ітти на всякі заходи з Державами, щоб тільки захистити завоювання революції від реакції правих сил. Цей погляд суспільної боротьби проти правих сил реакції тепер об'єднує тут всі соціалістичні партії, котрі закликають до згоди і Директорію, як владу на Україні дійсно соціалістичну і демократичну. Всі щиро бажають, щоб наш уряд знов не зробив помилки і не накликав на себе, а також на всю останню Росію великого лиха закликом чужоземних сил на Україну»⁷⁰.

Серед інших аргументів С. Мазуренко виділив прибуття до Москви представників II Інтернаціоналу (Бернської соціалістичної конференції) і заплановану на Принцевих островах міжнародну конференцію за участю всіх сил, які воювали на теренах колишньої Російської імперії. Раднарком РСФРР був дуже зацікавлений у тому, щоб не лише демонструвати свою миролюбність, а й доводити її світовій громадськості реальними справами. Тому, на думку С. Мазуренка, «за нашу Місію від

незалежної України вони зараз ухватились обома руками, щоб показати Європі, що більшовики не вороги дійсної демократії і не насилують самовизначення нації.

Народний Комісар Чичерін дуже захвилювався, як почув, що Місія хоче од'їздити до Гомеля, щоб там чекать директив від свого уряду. Він упросив Місію не покидать Москви, а навпаки: знову прохати Директорію почати мирові переговори, щоб найскоріше ліквідувать війну на Україні. По згоді з Наркомом Чичеріним Місія і послала Вам свої послідні радіо від 19 та 20 лютого.

З свого боку зараз Місія одноголосно признала, що престиж незалежної Української Народньої Республіки власне диктує, щоб ні в якому разі зв'язки з Совітською Росією не поривать. Місія своїм існуванням тут скаже делегатам Європи, що Україна є дійсно суверенна демократична і соціалістична республіка. Місія прохає уряд і Директорію вірити, що вона приложе всі свої сили, щоб найліпше скористувати міжнародну ситуацію і захистити права вільної незалежної України»⁷¹.

Відповіді на свої послання С. Мазуренко не отримав. Натомість надійшли розпорядження Директорії про призначення С. Мазуренка керівником дипломатичної місії до Скандинавії. До місії було включено і Ю. Ярослава⁷², яким російська охорона з усім дипломатичним тактом забезпечила повне сприяння для виконання доручення уряду УНР⁷³.

Так, витративши немало зусиль для розв'язання надскладної проблеми, посланці України змушені були змиритися з тим, що це, зрештою, виявилось нікому не потрібним. Уже через кілька місяців С. Мазуренко в листі до міністра закордонних справ УНР дуже стисло передав всю історію здійснення місії до Москви. І через дипломатично-стриманий, по суті бюрократично-чиновний тон проглядає почуття жалю за втрачені можливості, нереалізовану альтернативу, які могли серйозно вплинути на долю України, надати їй народу зовсім іншого вектора розвитку. С. Мазуренко констатував:

«Російська Совітська влада, як відомо, є влада партії комуністів, котра цілком проваде диктатуру пролетаріата. Лідер партії і Голова совітського Уряду — Володимир Ульянов-Ленін добре розуміє, що диктатурою одного лише Російського пролетаріату не збудуєш комуністичну Державу. Він шукає союзників, як у себе, наприклад серед селянства, так і за кордоном.

Але до сієї «соглашательської» політики Леніна вороже відносяться інші конкуренти за лідерство в партії. Троцький і Сталін в Росії. П'ятаков і Бубнов на Україні не раз провалювали на колегіальних зібраннях комуністів всі більш-менш помірковані пропозиції головного лідера. Що торкається до відносин інших комуністичних лідерів до України і до Директорії, то «соглашательська» політика Леніна знайти порозуміння і згоду з Директорією спочатку мала між ними успіх. В січні цього року для переговорів з Надзвичайною Місією від Директорії Леніним і Чичеріним була призначена Комісія із комуністів, виключно прихильних до згоди з Директорією: Менжинський, Каменський, Карахан, Бельгов і найбільш прихильний до нас і впливовий комуніст Красін на чолі з головою Комісії Д.З. Мануїльським. Праця нашої Місії з сією колегією уже через півтора тижня дала головні порозуміння в загальних рисах згоди, але на жаль всі заходи Місії повідомить по радіо Директорію про нашу згоду не мали успіху. Ні радіо Місії в кінці січня Директорією в Києві не приймалися, ні потяг з дипломатичним кур'єром Місії не був пропущений нашим військом біля Дарниці. Тільки радіо Чичеріна уже в початку лютого дійшло до Директорії в Вінницю і я одержав наказ zostаватися при Совітському Уряді. Через місяць новим радіо Директорія дала мені наказ покинути Росію і переїхати до складу нашої Місії в Скандинавії»⁷⁴.

У наведеному уривку з листа привертає увагу характеристика особистісних позицій керівництва Радянської Росії. Думається, С. Мазуренко зробив це не випадково. Він «підказував», що при бажанні можна було скористатись індивідуальними орієнтаціями, уподобаннями чільних політиків РСФРР для блага України. Та, схоже, це також нікому в українському проводі було не потрібно.

¹ Цит. за: *Стахів М.* Україна проти большевиків. Нариси з історії агресії Советської Росії. Книга друга. — Тернопіль, 1993. — С. 39.

² Там само.

³ Там само. — С. 40.

⁴ Там само. — С. 42—43.

⁵ Там само. — С. 44.

⁶ Там само.

⁷ Див.: Там само. — С. 45—46.

⁸ Там само. — С. 46—47.

- ⁹ Там само. — С. 48.
- ¹⁰ Див.: Там само. — С. 48—49.
- ¹¹ Див.: *Солдатенко В. Ф.* Три Голгофи. Політична доля В. Винниченка. — К., 2005. — С. 110—114.
- ¹² *Стахів М.* Зазнач. праця. — С. 49—50.
- ¹³ *Симоненко Р. Г., Реєнт О. П.* Українсько-радянські переговори в Москві (січень—лютий 1919 р. Документи. — К., 1996. — 85 с.
- ¹⁴ Там само. — С. 3—26.
- ¹⁵ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. — Т. III. — Прага, 1921. — С. 133—134.
- ¹⁶ *Симоненко Р. Г., Реєнт О. П.* Зазнач. праця. — С. 9.
- ¹⁷ Там само. — С. 10, 33.
- ¹⁸ Там само. — С. 33.
- ¹⁹ *Христюк П.* Зазнач. праця. — Т. IV. — Прага, 1922. — С. 21.
- ²⁰ *Рафес М.* Два года революции на Украине. — М., 1920. — С. 127—128.
- ²¹ Там само. — С. 128.
- ²² Там само. — С. 12.
- ²³ *Христюк П.* Зазнач. праця. — С. 31.
- ²⁴ *Рафес М.* Зазнач. праця. — С. 130—131.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само. — С. 131.
- ²⁷ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 — листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. У 2 т., 3 ч. — Т. 1. — К., 2006. — С. 10.
- ²⁸ *Симоненко Р. Г., Реєнт О. П.* Зазнач. праця. — С. 28—29.
- ²⁹ Там само. — С. 28.
- ³⁰ Там само. — С. 30.
- ³¹ *Рафес М.* Зазнач. праця. — С. 130—131.
- ³² *Винниченко В.* Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 р. — грудень 1919 р.]). — Київ—Відень, 1920. — Ч. III. — С. 226.
- ³³ Там само. — С. 227.
- ³⁴ Там само. — С. 227—228.
- ³⁵ Там само. — С. 228.
- ³⁶ Див.: Там само. — С. 210—211.
- ³⁷ Там само. — С. 211—212.
- ³⁸ Там само. — С. 66—68.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ Там само. — С. 228—229.
- ⁴¹ Див.: *Симоненко Р. Г., Реєнт О. П.* Зазнач. праця. — С. 31—32.
- ⁴² Там само. — С. 33—34.
- ⁴³ Там само. — С. 39—40.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Там само. — С. 43.
- ⁴⁶ Там само. — С. 46.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само. — С. 46, 48.
- ⁴⁹ Там само. — С. 47, 57.
- ⁵⁰ Там само. — С. 58.
- ⁵¹ Там само. — С. 59.

- ⁵² Там само. — С. 51, 52, 56, 59, 66.
⁵³ Там само. — С. 59.
⁵⁴ Винниченко В. Зазнач. праця. — С. 229—230.
⁵⁵ Там само. — С. 230.
⁵⁶ Симоненко Р. Г., Реєнт О. П. Зазнач. праця. — С. 59.
⁵⁷ Там само. — С. 60—61.
⁵⁸ Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. — К., 1991. — С. 34.
⁵⁹ Там само. — С. 35.
⁶⁰ Там само.
⁶¹ Симоненко Р. Г., Реєнт О. П. Зазнач. праця. — С. 61.
⁶² Винниченко В. Заповіт борцям... — С. 34.
⁶³ Там само. — С. 35.
⁶⁴ Там само. — С. 35, 36, 46—48.
⁶⁵ Симоненко Р. Г., Реєнт О. П. Зазнач. праця. — С. 61.
⁶⁶ Там само. — С. 67.
⁶⁷ Цит. за: Стахів М. Зазнач. праця. — С. 51.
⁶⁸ Там само. — С. 51—52.
⁶⁹ Там само. — С. 52.
⁷⁰ Там само. — С. 68.
⁷¹ Там само. — С. 69.
⁷² Там само. — С. 69, 70.
⁷³ Там само. — С. 71—78.
⁷⁴ Там само. — С. 79.

